

ЧАГРАК Наталія Ігорівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ФЕНОМЕН ПОХИЛОГО ВІКУ В ОСВІТНІЙ ГЕРОНТОЛОГІЇ США

У статті проаналізовано основні підходи до трактування похилого віку в контексті розвитку освітньої геронтології у Сполучених Штатах; визначено ключові критерії зарахування людини до геронтогрупи; обґрунтовано, що в дослідженнях у галузі освітньої геронтології важливо спиратися не тільки на числові показники і біологічні характеристики віку, а й осмислювати його різні детермінанти, зокрема психологічні та соціокультурні.

Ключові слова: похилий вік, третій вік, вікова типологія, освітня геронтологія.

Чаграк Наталія Ігорівна. Феномен пожилого возраста в образовательной геронтологии США.

В статье проанализированы основные подходы к обозначению пожилого возраста в контексте развития образовательной геронтологии в Соединенных Штатах; определены ключевые критерии зачисления человека к геронтогруппе; обосновано, что в исследованиях в области образовательной геронтологии важно опираться не только на числовые показатели и биологические характеристики возраста, но и осмысливать его различные детерминанты, в частности психологические и социокультурные.

Ключевые слова: пожилой возраст, третий возраст, возрастная типология, образовательная геронтология.

Nataliya Chahrak. The Older Age Phenomenon in the Educational Gerontology of the USA.

Scientific discourse in educational gerontology requires further study of the age and aging not only in the domain of physiological and personal development, but also as a social and cultural phenomenon. Socio-economic and cultural development, as well as demographics of population aging in developed countries, particularly in the United States, need some new approaches to the concept of «older age», as well as the definition of the terms «young-old age», «old-old age», «third age», and «old age». In the article the main approaches to the definition of the «senior» in the context of educational gerontology in the United States have been found out; the key criteria for defining a person to the elderly group have been learnt. The concept of «older age» reflects not only biological characteristics of age, but psychological and socio-cultural as well.

Key words: the older age, the third age, the typology of age, educational gerontology.

Постановка проблеми та її актуальність. Зміни демографічної ситуації у розвинених країнах світу й зокрема у Сполучених Штатах, викликані стрімким старінням суспільств, що спостерігається протягом останніх десятиліть, активізували низку соціальних проблем, пов'язаних зі збільшенням сегмента людей похилого віку. Зростання чисельності осіб старших 55 років, а також ріст статистичних показників стану здоров'я і середньої тривалості життя, стали фактором переосмислення пізнього періоду життєвого циклу людини і, відповідно, перегляду вікової періодизації у психологічному, соціальному і педагогічному аспектах.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Аналіз наукових праць в галузі геронтології показує, що упродовж останніх десятиліть феномен похилого віку вивчали у міждисциплінарному аспекті: як явище біологічне, фізіологічне та психологічне (Д. Ватіс (J. Wattis), С. Куран (S. Curran), Д. Фрайс (J. Fries), Ш. Булер (C. Buhler), Ф. Масарик (F. Massarik), Д. Біррен (J. Birren), К. Шаї (K. Schaie) та ін); як явище

демографічне (Р. Рівкін (R. Riffkin), Е. Мідвінтер (E. Midwinter) та ін.); культурно-історичне (Л. Сільва (L. Silva), М. Лахман (M. Lachman), Д. Джеймс (J. James), К. Дичтвальд (K. Dychtwald) та ін.); як соціальний і педагогічний феномен (Р. Вейс (R. Weiss), С. Басс (S. Bass), В. Садлер (W. Sadler), Б. Нейгартен (B. Neugarten), П. Ласлет (P. Laslett), П. Хігс (P. Higgs), К. Гіллард (C. Gilleard), Р. Батлер (R. Butler) та ін.).

Незважаючи на значний обсяг наукових досягнень у галузі геронтології, зокрема на праці соціально-психологічного напрямку, присвячені проблемам людей похилого віку та різним соціальним феноменам, зумовленим процесом старіння суспільства, остаточного розмежування та дефініціювання термінів «пізній зрілий вік», «похилий вік», «третій вік», «старечий вік» не відбулося. Таким чином, **мета нашого дослідження** вимагає простежити зміну підходів до трактування похилого віку в контексті соціальної та освітньої геронтології США; дефініціювати поняття «похилий вік», «третій вік», «старечий вік».

Виклад основного матеріалу. Віковий рубіж, після досягнення якого людина починає зараховуватися до геронтогрупи, у різних країнах неоднаковий. Це зумовлено низкою причин: віком виходу на пенсію, середньою тривалістю життя, готовністю соціуму підтримувати інтеграцію представників старшої вікової групи в суспільне життя, наявністю соціальних інститутів для цього та ін. Зазначимо, що в науці досі немає загальноприйнятої хронобіологічної класифікації геронтогрупи.

Важливо наголосити, що населенню властива не тільки біологічна тривалість життя, а й соціальна; процес старіння відбувається під впливом не лише біологічних факторів, іманентних для людського організму, але й соціальних чинників, які відіграють вирішальну роль в інтенсивності старіння, оскільки, насамперед умови життя і середовище визначають характер, ступінь та особливості цього процесу. Хронологічний вік, з яким пов'язують поняття «похилий вік», змінюється в історичному й

культурному вимірі, тому похилий вік – це «... радше соціальний конструкт, аніж визначена біологічна фаза» [16].

В науковому трактуванні вік розглядають як абсолютне, кількісне поняття (календарний вік) і як етап процесу фізичного та психологічного розвитку (умовний вік). Для визначення вікової когорти послуговуються поняттям біологічного або біосоціального віку, яке означає «дискретне позначення переміщення людини у часі від народження до смерті і супроводжується спочатку дорослішанням, а потім старінням» [1, с. 159]. Для досліджень у галузі освітньої геронтології важливо спиратися не тільки на числові показники і біологічні характеристики віку, а осмислювати його різні детермінанти, зокрема психологічні та соціокультурні. Також необхідно пам'ятати, що у періодизації індивідуального розвитку на існує чітких меж початку й завершення кожної стадії. Численні дослідження показують, що для процесів дозрівання та інволюції характерними є нерівномірність і гетерохронність, які, як відображення внутрішніх протиріч розвитку, включають різні можливості життя – від передчасного старіння в одних людей, до активного довголіття в інших. Зазначимо, що наукові розробки вікової періодизації у ХХ ст. ґрунтувалися на двох головних підходах: з точки зору життєвого циклу (“life cycle”) і з перспективи життєвого шляху (“life course”). Наявність різних підходів до класифікації віку людини і велика кількість вікових типологій є наслідком складності, багатозначності та багатоаспектності самого феномена «вік», а галузі науки, які його вивчають, на сьогодні не виробили інтегративного уявлення про це поняття. Відповідно, вікові класифікації, розроблені фахівцями різних галузей знань, ґрунтуються на різних критеріях, а визначення чіткої хронологічної межі, яка відділяє старість від похилого віку і похилий вік від зрілості, на думку багатьох учених, є неможливим через індивідуальні відмінності кожної людини, зокрема її фізичні, психічні, психологічні можливості й адаптивну здатність [11], [21], [26].

У соціальній та освітній геронтології феномен «вік» вивчається у чотирьох аспектах: хронологічному, біологічному, психологічному і соціальному [10, с. 12-13]. Д. Ватіс (J. Wattis) і С. Куран (S. Curran) додають ще еволюційний аспект [22, с. 2]. Однак характерні ознаки похилого віку проявляються в усіх зазначених вимірах для кожної людини по-різному. Відповідно, в основі вікової градації геронтогрупи лежить «соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність та особистісні новоутворення»: похилий вік: 55 – 75 років; старечий вік: 75 – 90 років; довголіття: від 90 років [24].

Американські науковці (Дж. Біррен (J. Birren), Д. Брумлі (D. Broomley), Д. Демос (J. Demos), Г. Чудаков (H. Chudakoff), А. Гідденс (A. Giddens), С. Мінц (S. Mintz)) пропонують починати відлік похилого віку з виходом людини на пенсію, пов'язуючи це, насамперед, з докорінними змінами у психологічній та соціальній сферах індивіда у площині його взаємин з суспільством [2].

В освітній геронтології розмежування фази середнього і похилого віку за критерієм завершення професійної діяльності людини і виходу на пенсію, на наш погляд, може бути загальноприйнятним і формуючим у віковій періодизації, оскільки вихід людини на пенсію (за віком) означає зміну соціально-психологічних ролей і вивільнення додаткового часу для самореалізації. Однак необхідно враховувати, що існує гендерна, професійна та соціальна диференціація пенсійного віку, який також різниться залежно від країни; значний сегмент людей не залучений у професійну діяльність. У Сполучених Штатах середньостатистичний вік виходу на пенсію протягом останнього десятиліття складає 60 років, порівняно з віком 65 років у 1960-80-х рр. Важливо взяти до уваги тенденцію до раннього виходу на пенсію в американському суспільстві: завдяки розвиненим програмам пенсійного страхування, значна частина людей виявляє бажання і може дозволити собі вихід на пенсію (або часткову зайнятість) у молодшому віці, переважно у 55–57 років [18].

Відповідно до класифікації ВООЗ, люди похилого віку – це особи 60-74 років, старими називають осіб 75-89 років, а довгожителами – тих, кому за 90. Однак демографічні процеси, які відбуваються у світі впродовж останніх десятиріч, зумовили й трансформацію підходів до визначення вікової періодизації. До прикладу, американський вчений В. Садлер (W. Sadler) вважає, що «якщо дотримуватися декрементивної моделі старіння (тобто постійного спаду усіх функцій – фізичних, психічних, соціальних і т. ін. – Авт.), то так звані «додаткові» роки можуть характеризуватися занепадом, дегенерацією, безсиллям, хворобами та залежністю від інших осіб, що дотепер вважалося звичними явищами старості. Але люди, які позитивно змінюють своє життя після п'ятдесяти років, змушують вчених переосмислити підходи до другої половини людського життя і власне до процесу старіння» [19, с. 2-3].

Зазначимо, що системні дослідження середнього і похилого віку як мультидисциплінарного феномена розпочалися у 1980-х рр. і збігаються з входженням генерації «бебібумерів» (78 млн. народжених у період 1946-64 рр. у США) в фазу похилого віку [11]. Так само, поділ похилого віку на дві вікові групи: «молодший похилий вік» («young old age») і «старший похилий вік» («old-old age») – відносно новий феномен у науковому дискурсі, асоціюється зі старінням індустріальних суспільств, а його поява є наслідком суттєвого збільшення кількості літніх людей, які мають порівняно добре здоров'я та проживають більш тривалий пост-пенсійний період. Таким чином, концептуалізація життєвого шляху є функцією економічних, демографічних і соціокультурних факторів у певний історико-хронологічний час суспільного розвитку. Процес демографічного старіння населення став невід'ємним фактом суспільного життя розвинених країн світу. Загалом воно буде тривати (згідно з усіма варіантами світових прогнозів) до 2300 року, а до середини нашого століття інтенсивність старіння суспільств буде зростати [17]. Також необхідно врахувати, що в економічно розвинених країнах, зокрема й у

Сполучених Штатах, починаючи з кінця 1960-х рр. формувався новий соціально-демографічний прошарок – «молоді старі» («the young old»), у нашому дослідженні ми називаємо цю групу «молодші люди похилого віку», які, відповідно до чотирьохвікової структури життєвого шляху, належать до Третього віку. В науковий обіг терміни «молодші люди похилого віку» («the young old») і «старші люди похилого віку» («the old old») було введено у 1974 р. американськими геронтологами Б. Нейгартен (B. Neugarten) і Е. Шанс (E. Chance) [15, с. 187-198]. У новаторській праці «*Age groups in American Society and the Rise of the Young Old*» Б. Нейгартен започаткувала науковий дискурс щодо проблем пізньої фази життя людини, трансформації соціальних і суспільних ролей, що асоціюються з похилим віком та появи нової вікової когорти – «старші дорослі» («older adults»). Концепт «старший дорослий» з'явився як альтернатива термінам «старий» («elderly») і «похилого віку» («senior»), які зазвичай означають людину віком від 65 років. Б. Нейгартен визначила у групу «старший дорослий» осіб віком приблизно від 55 до 75 років, «... відносно здорових, відносно забезпечених, відносно вільних від традиційних обов'язків, пов'язаних з роботою та сім'єю» і які «... все більше освічені і політично активні» [15, с. 187]. Розмірковуючи над тим, який вплив ця стрімко зростаюча вікова когорта матиме на подальший розвиток суспільства, Б. Нейгартен позиціонувала «старших дорослих» як «самореалізованих учасників суспільного життя» [15, с. 198], що, відповідно, було викликом ейджистським підходам до старіння і старості.

Наприкінці 1980-х рр. у геронтологічних дослідженнях виокремлюється група «люди старечого віку», яким за 80, – традиційний образ «немічних людей похилого віку», більшість яких через проблеми зі здоров'ям відходить від суспільних справ та потребує постійної підтримки. «Молодші люди похилого віку» – особи віком 55 – 74 років, вирізняються від своїх ровесників минулих поколінь кращим здоров'ям та відносно високою очікуваною тривалістю життя, вищим рівнем освіченості і

достатку. Відповідно й спосіб життя цієї вікової категорії кардинально відрізняється від стереотипних ролей людей похилого віку. Постпенсійний період життя заповнюється різними видами діяльності: подорожі, суспільно-корисна робота, освіта, робота.

«Молодший похилий вік» відповідає терміну «третій вік» – новій фазі життєвого шляху людини, що трансформує поняття «старість» і доповнює традиційну класифікацію «дитинство – дорослість – старість». У цій схемі старість – це «четвертий вік» (за П. Ласлеттом), який характеризується майже цілковитим відходом від суспільних справ, значним зниженням фізичної і психічної функціональності та потребою соціальної підтримки.

«Третій вік» – відносно новий феномен в геронтології, який є наслідком успішного економічного розвитку та соціальної політики. Він відповідає віковій групі «молодші люди похилого віку» – особи, які формально, за календарним віком можуть належати до групи «похилий вік», але за станом здоров'я, освіченістю, професійними компетенціями, досвідом і бажанням продовжувати професійну діяльність складають окрему когорту – люди активного довголіття, яка почала формуватися у 1940 – 60-х рр. і стрімко зростає у розвинених суспільствах, а формальні вікові межі загальноприйнятних періодизацій обмежують їхні можливості. Цю проблему концептуально вирішив англійський демограф П. Ласлетт (P. Laslett), сформулювавши Теорію третього віку (the Theory of the Third Age, 1991), яка інтегрувала у віковій типології соціальну структуру та індивідуальну біографію. В основі цієї теорії лежить розроблена автором вікова типологія, яка розділяє життєвий шлях індивіда на чотири фази, «віки». Вчений продемонстрував, що соціально-структурні засади можуть бути придатним вихідним пунктом для створення інтегрованої вікової типології з підходу життєвого шляху. Суттєві зміни у демографічній структурі розвинених індустріальних суспільств, а саме старіння населення, призвели до складних трансформацій в індивідуальній, сімейній, економічній та політичній сферах. Ці трансформації, відповідно,

значною мірою вплинули на індивідуальні та колективні біографії і докорінно реструктурували часовість, послідовність і навіть синхронію багатьох подій життєвого шляху, через що виникла потреба його нової концептуалізації. Таким чином, Теорія третього віку П. Ласлетта ґрунтувалася, по-перше, на новій віковій типології з перспективи життєвого шляху, а по-друге, на соціально-структурних умовах суспільства, які були основою для неї. Схема життєвого шляху, запропонована П. Ласлеттом, виходить за межі простої типологічної характеристики; вона представляє когнітивні, поведінкові та психосоціальні орієнтири до розгадки, як цей спосіб уявлення життєвого шляху може стати каталізатором індивідуальних і колективних соціальних дій (людський фактор) у відтворенні суспільства. Що більш важливо, це можна розглядати як відтворення суспільства, яке надає вагомому значення тому сегментові населення, що потенційно має один з найсильніших впливів на соціально-структурні умови, – людям, які виходять на пенсію, і людям похилого віку.

Починаючи з 1990-х рр. в науковому дискурсі у сфері соціальної та освітньої геронтології використовують чотирьохвікову структуру життєвого шляху, запропоновану й обґрунтовану П. Ласлеттом:

- *Перший вік* – час зростання – підготовка, становлення;
- *Другий вік* – час реалізації – досягнення;
- *Третій вік* – час зміни курсу – самореалізація;
- *Четвертий вік* – час інтеграції – завершення [13].

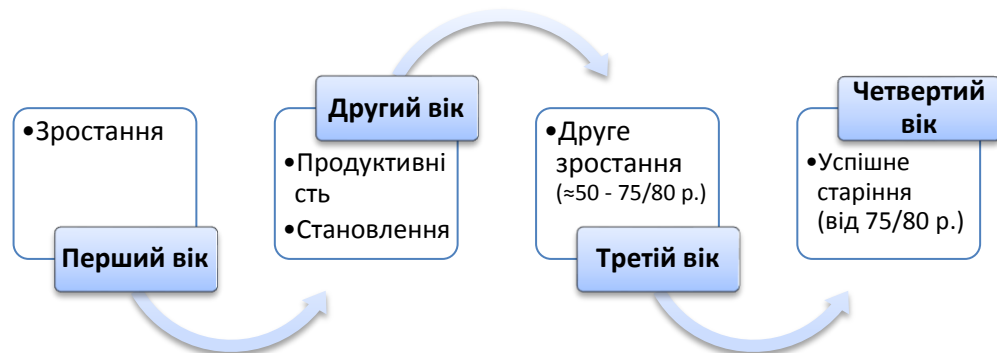
Зазначимо, що П. Ласлетт запровадив в суспільні науки Великобританії так званий «метод стадійності» (“stage method”) у віковій періодизації (1991 р.), розвинувши свою концепцію з трьохвікової структури життєвого шляху, що використовувалася в сфері соціальної геронтології у Франції, з часу формування університетів третього віку:

- *Перший вік* – період соціалізації;

- *Другий вік* – період роботи (професійної кар’єри) і виховання дітей;
- *Третій вік* – період пост-професійної незалежності [14, с. 12].

В дослідженнях у сфері освітньої геронтології у США Теорія третього віку П. Ласлетта набула подальшого розвитку. Зважаючи на три основні фактори демографічної ситуації в американському суспільстві на початку XXI ст. (суттєве зростання середньої тривалості життя, збільшення частки осіб старшого похилого віку (80+), які зберігають активний спосіб життя, і вихід на пенсію так званої когорти «бєбібумерів», представники якої характеризуються в соціальному аспекті як достатньо забезпечені, освічені й активні люди), американський соціолог В. Садлер (W. Sadler) запропонував чотирьохвікову структуру життєвого шляху, яка ґрунтується на ідеї ціложиттєвого особистісного розвитку й активного довголіття. Зокрема, третій вік він означив як «час другого зростання», а четвертий – «успішне старіння» [20, с. 205].

Рис. 1. Вікова типологія В. Садлера.

Джерело: Sadler W. The Third Age: 6 Principles for Growth and Renewal after Forty. Da Capo Press, 2001. – 256 p. – P. 205 (адаптовано автором).

Варто зазначити, що ідея продовження розвитку особистості у похилому віці була обґрунтована ще у 1968 р. в «Концепції життєвого шляху як самоздійснення особистості», розробленій американським психологом Ш. Булер (С. Buhler). Вчена вважала, що рушійною силою розвитку є природжене прагнення людини до самоздійснення, всебічної самореалізації «самої себе». Поняття «самоздійснення» близьке за змістом до понять «самореалізація», «самоактуалізація» в розумінні

екзистенціалістів, однак самоздійснення має більш широке значення, трактується як процес і результат, що для кожного віку (фази життєвого шляху) має свої особливості, як підсумок життєвого шляху, коли цінності і прагнення отримали відповідну реалізацію: для фази зрілості (25/30 – 45/50 років) – це самореалізація, для фази старості (65/70 – 80/85 років) – самозавершеність [3]. Таким чином, ключова ідея в обґрунтуванні життєвого шляху людини полягає у тому, що розвиток особистості відбувається протягом усього життя; кожна фаза життєвого шляху – якісно новий рівень цього розвитку, рушійною силою якого є прагнення людини до самоздійснення, а період похилого віку – час самореалізації.

Таблиця 1. Характеристика фаз життєвого шляху людини у віковій типології П. Ласлетта:

народження	≈24	≈55-65	≈85	смерть
розширення ← →	звуження → ←	розширення ← →	Звуження → ←	
Перший вік <i>становлення</i>	Другий вік <i>досягнення</i>	Третій вік <i>самореалізація</i>	Четвертий вік <i>завершення</i>	
залежність соціалізація незрілість виховання й освіта	незалежність зрілість відповідальність виховання дітей дохід, кар'єра	досягнення реалізація пенсія самоактуалізація	залежність немічність смерть	

Джерело: Laslett Peter, A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1991. – 213 pp. (адаптовано автором).

Перший вік – це період життєвого шляху, який характеризується початком становлення особистості через виховання, освіту, соціалізацію. Загалом, Перший вік П. Ласлетт визначив як період становлення особистості («майбутнього «Я»), уявлення свого «життєвого плану» (за А. Адлером) згідно з власним самонаведенням. Вчений вважав, що до 24 років у переважній більшості людей фаза біологічної, психологічної і соціальної незрілості, виховання, освіти і соціалізації завершується. Тому цей вік можна вважати приблизною межею переходу в Другий вік.

Другий вік – період життєвого шляху, коли більшість людей розпочинають кар'єру, створюють сім'ю і здатні отримати й підтримувати

певний рівень влади та користуватися всіма законними перевагами зрілого віку. Ця фаза простягається до пізнього середнього віку, коли людина зазвичай досягає апогею свого інтелектуального і професійного розвитку, виховує наступне покоління. Однак, на думку П. Ласлетта, одним з характерних ознак Другого віку є те, що постійне прагнення особистості до самореалізації обмежується способом життя і сімейними обов'язками, властивими для цього періоду. Загалом, в індустріальних суспільствах за останнє століття ця фаза життєвого шляху суттєво скоротилася. Збільшення тривалості життя разом з можливістю людини завершувати професійну діяльність раніше (в основному внаслідок інституціоналізації персональної, корпоративної та державної пенсійно-накопичувальної програми) посилили тенденцію раннього виходу на пенсію. Як зазначив американський геронтолог К. Дичтвальд (K. Dychtwald), «... за сучасних умов середньостатистичний американець зайнятий професійною діяльністю менше, ніж 14 відсотків від усіх годин свого життя» [5, с. 116]. Таким чином, Другий вік став скорочений у часі і зазвичай займає меншу частину життєвого шляху людини.

Третій вік – нова, безпрецедентна фаза життєвого шляху. Процеси, які спричинили звуження періоду Другого віку, відповідно призвели до розширення третього віку в життєвому шляху людини. Для багатьох осіб, особливо для тих, що рано виходять на пенсію, цей період за тривалістю майже співпадає з фазою Другого віку і є, на погляд ученого, своєрідною кульмінацією усіх періодів життєвого шляху, часом особистих досягнень і реалізації. Для переважної більшості людей настає звільнення від обов'язків та невдач Другого віку, що відкриває можливості пошуку тих видів діяльності, які найбільше пов'язані з самореалізацією та самоактуалізацією особистості. К. Дичтвальд (K. Dychtwald) запропонував термін «хвиля старіння» («age wave») для означення процесу старіння суспільства – демографічної ситуації, яка склалася з початку 1980-х рр. у Північній Америці, а також поняття «новий старий» («new old»), що

рівноцінне концепту «людина третього віку» П. Ласлетта. Важливим аспектом обох концепцій є визначення Третього віку як часу можливостей для справжнього змістовного заняття, який не повинен бути витрачений даремно чи перетворений на банальний пост-пенсійний період. У широкому суспільному контексті ця нова фаза життєвого шляху, яка зазвичай починається з виходом людини на пенсію, має забезпечити безпрецедентну індивідуальну та колективну самоактуалізацію. «Розвиток та еволюція духовного життя – ті унікальні можливості, які приносить «хвиля старіння» [5, с. 342]. Останні дослідження доводять, що «третій вік» надає нові можливості реалізації особистості, що є надважливим як для самої людини, так і для суспільства. П. Ласлетт підкреслює, що «третій вік – це час пошуку для старших людей шляхів взаємодії з іншими та збереження культурної спадщини, з якої вони користали» [12, с. 133-160]. Необхідно наголосити, що невід’ємною умовою успішного старіння у третьому віці вчений визначив навчальну діяльність людини.

Британські дослідники К. Гіллерд (C. Gilleard) та П. Хігс (P. Higgs) стверджують, що третій вік – це унікальний феномен, який потрібно розглядати через комплекс взаємозв’язків між змінною сутністю соціального класу, живим досвідом покоління піку народжуваності і змінною сутністю суспільства та соціальних відносин [9, с. 119-120].

М. Фрідман (M. Freedman) називає цей період життя «доланням нових вершин», другим зростанням, процесом відновлення, що трансформує старіння у третій вік – час пошуку істини, еру продовження самореалізації. [6]. Робоче визначення третього віку запропоновано у праці Р. Вейса (R. Weiss) та С. Басса (S. Bass): «Фазу життя, у якій робота і виховання дітей не займає основного часу, період до появи хворобливості, яка обмежує активність, та смерті, що підведе усі підсумки, називають третім віком. Кожен, хто перебуває у цьому періоді життєвого шляху, пройшов перший вік – підготовку до діяльності у зрілості, другий вік – власне зрілість, коли життя присвячене діяльності зрілого віку, і досягнув

третього віку, в якому людина може жити в своє задоволення, допоки не перейде у четвертий вік – період спаду і завершення життєвої активності» [23, с. 3].

Четвертий вік – це фаза життєвого шляху людини, яка, відповідно до концепції П. Ласлетта, характеризується немічністю і залежністю від інших. Зважаючи на тенденцію збільшення тривалості життя у розвинених суспільствах і беручи за основу середньостатистичний життєвий шлях, період четвертого віку людини звужується, зосереджуючись близько до тих років, які можна вважати звичною верхньою межею тривалості людського життя. Оскільки на сьогодні не існує загальноприйнятого фактичного віку людського життя, то в науковому дискурсі запропоновано вважати 85 років приблизним початком четвертого віку [7, с. 130-135].

Важливо врахувати і той факт, що розвиток медицини і технологій сприяє не тільки продовженню тривалості життя, але й скороченню періоду немічності й хвороб старості, що уможлиблює пролонгацію активності людини третього віку і дозволяє особам пізнього похилого віку займатися певними видами діяльності для самореалізації. Розподіл часу та упорядкування кожного періоду чотирьохвікової типології викликає труднощі, оскільки ці чотири фази («віки») неможливо чітко визначити календарним віком. Крім того, перехід від одного віку до іншого є глибоко індивідуальний і персоніфікований, а події біографії відбуваються поступово, а не раптово. Формальні вікові межі обмежують можливості людей, особливо у третій фазі життєвого шляху. Однак, розглядаючи населення в цілому, можна запропонувати певну евристичну категоризацію чи узагальнення. Хоча П. Ласлетт не визначає конкретного біологічного віку, який би розмежовував ці чотири фази періодизації і навіть застерігає від встановлення їх точних хронологічних маркерів, він розкриває основні ознаки кожного віку. Перший вік бере початок від народження, перехід до Другого віку відбувається приблизно у 24 роки, а з 25 років людина вже достатньо зріла, щоб чітко уявляти собі своє

майбутнє, визначати життєві цілі і, таким чином, максимально збільшувати потенціал свого третього віку – третьої фази життєвого шляху [13, с. 146]. Перехід до Третього віку для переважної більшості людей пов'язаний з виходом на пенсію, досягненням пенсійного віку, який узгоджується на державному рівні. У розвинених індустріальних країнах – це, зазвичай, 60-65 років, однак, зважаючи на тенденцію раннього виходу на пенсію, а також враховуючи той факт, що приблизно до 55 років у сімейної людини діти виростають та залишають батьківський дім («empty-nester phase»), можна вважати, що 55 років є нижньою межею для Третього віку. Цьому сприяють і різноманітні програми пенсійного забезпечення та страхування у Сполучених Штатах, які пропонують виплати вже у 55 років, через що в американському суспільстві формується «попит» на зниження межі Третього віку. Таким чином, основними індикаторами початку фази Третього віку в життєвому шляху людини є дві життєві події: по-перше, початок окремого проживання і самостійного життя дітей, що позбавляє людину відповідних обов'язків Другого віку; по-друге, офіційне завершення професійної кар'єри і вихід на пенсію. Обидва чинники пов'язані з вивільненням додаткового вільного часу, який можна (і бажано) присвятити самореалізації, «другому зростанню». Вікову межу між Третім і Четвертим віком значно важче визначити, оскільки вона тісно пов'язана з індивідуальними особливостями людини, зокрема зі станом здоров'я та когнітивною здатністю. На думку П. Ласлетта, 85 років – дуже приблизний індикатор переходу у фазу Четвертого віку і пояснюється тим, що у цей час більшість людей починає страждати від старечих хвороб, нездатна продовжувати самостійне життя і потребує сторонньої допомоги [25].

Висновки. Таким чином, у другій половині ХХ ст. в розвинених індустріальних суспільствах нижня межа старості формально визначалася пенсійним віком, встановленим на законодавчому рівні. Однак внаслідок суттєвого збільшення тривалості життя і поліпшенням стану здоров'я значна частина людей похилого віку, тобто «молодші люди похилого віку»

або «люди третього віку», не вписувалися у ті рамки стереотипів сприйняття старіння і старості та стали заручниками вікових ролей, які їм надавали. Очевидно, не початковому етапі індустріалізації у західному суспільстві, у США, де новими мігрантами були переважно молоді люди, негативне ставлення до старості і старих людей посилювалося. У багатьох геронтологічних дослідженнях акцентувалося, насамперед, на фізичній і психічній слабкості людей похилого віку, їх культурній відсталості і нездатності до прийняття нових ідей [4]. Існуючі підходи до осіб похилого віку як до недієздатних і відсталих часто ускладнювали для них можливість продовжувати професійну діяльність чи займатися суспільно-корисними справами, перешкоджаючи цим і досягнення ними вищої якості життя. Це, відповідно, й призвело до перегляду вікових меж старості та її градації. Теоретичні основи появи «Третього віку» як відносно нової і безпрецедентної структурної умови індустріального суспільства є результатом історичного збігу трьох головних факторів: *демографічного* – збільшення середньої тривалості життя, що відповідним чином вплинуло на загальну структуру населення; *соціально-економічних* – підвищення доходів, соціальна політика, якісне медичне обслуговування; *культурних* – вищий загальний рівень освіти й освіти людей третього віку зокрема, толерантне ставлення до осіб похилого віку та їх суспільна інтеграція. Зазначені фактори призвели до переосмислення підходів до старіння і старості, до пост-пенсійної фази життя, до осіб похилого віку. Починаючи з кінця 1980-х рр. людей похилого віку розглядають з перспективи ресурсу. Ресурсний потенціал старшого покоління – це якісні характеристики індивіда, які значимі для нього особисто, і які уможливають ефективну взаємодію з іншими та забезпечують участь у соціально-економічному житті суспільства. У розширенні соціальних трансакцій важливою складовою є оцінка ресурсного потенціалу старшого покоління. Сучасні емпіричні дослідження у галузі геронтології доводять, що значна частина людей похилого віку, особливо «молодші люди

похилого віку», зберігають ресурсний потенціал, який має багатокomпонентну структуру, основними складовими якої є відносно добре здоров'я, високий рівень освіти і потреба здобуття подальших знань, здатність продовжувати трудову діяльність та брати участь у суспільних процесах. Отже, категорія віку виявляється різноманітним і багатовимірним поняттям, що передбачає численні впливи і тенденції у межах як індивідуальної біографії, так біографії покоління. На формування вікової періодизації з перспективи життєвого шляху значний вплив мають сукупність подій та обставин (біологічних, історичних, соціальних, культурних, екологічних) розвитку особистості, які зумовлюють її структуру та основну життєву проблематику. Старіння – процес, що відбувається під впливом біологічних і соціальних факторів, і є проблемою як фізіологічною, так і демографічною, економічною, соціальною та культурною. Відповідно, похилий вік – багатоаспектний феномен, і його трактування змінюється відповідно зі зміною суспільних умов. Якщо раніше вивчення віку спиралося тільки на одну характеристику – хронологічний вік людини, то нові дослідження обґрунтовують системний підхід до визначення віку, що враховує характеристики людини, які змінюються з часом, зокрема здоров'я, когнітивні функції, очікувану тривалість життя, соціальну взаємодію та ін.

В контексті освітньої геронтології похилий вік розглядається як чергова (завершальна) фаза розвитку людини, яка в хронологічному й соціально-культурному контексті ототожнюється з поняттям «третій вік». Зважаючи на те, що в його основі лежить біологічний фактор, увага також акцентується на соціальній детермінації цього періоду життєвого шляху: по-перше, умови життя і середовище великою мірою визначають тривалість, характер та особливості похилого віку; по-друге, збільшення кількості так званих «додаткових» років у цьому періоді, поява вільного часу разом з кращим матеріальним та соціальним забезпеченням уможлиблює подальший розвиток особистості, її реалізацію та

самоактуалізацію через розширення соціально-психологічних ролей. За основну приймається чотирьохвікова структура вікової періодизації у концепції Третього віку П. Ласлетта, а похилий вік трактується як час подальшого розвитку і самореалізації особистості. В дослідженнях у сфері освітньої геронтології хронологічні рамки похилого віку визначають в межах 55 – ≈80 років. Нижня хронологічна межа обґрунтована двома головними чинниками: по-перше, в американському суспільстві приблизно у цьому віці людина зазвичай завершує виховання та утримання дітей, починає жити окремо, вивільняє час для саморозвитку; по-друге, початок похилого віку також пов'язують з офіційним завершенням професійної кар'єри і виходом на пенсію (як уже зазначалося, завдяки різним програмам пенсійного страхування, у США спостерігається тенденція до раннього виходу на пенсію, переважно з 55 років). Верхня хронологічна межа – приблизна, оскільки тісно пов'язана з індивідуальними особливостями людини, зокрема зі станом здоров'я та когнітивною здатністю, і обумовлена, по-перше, демографічними процесами у Сполучених Штатах та підходами до способу життя осіб похилого віку в американському суспільстві; по-друге, після 80 років, як правило, вже починають загострюватися хвороби старості, відбуваються значні когнітивні і фізіологічні порушення, які призводять до того, що людина не здатна продовжувати самостійне життя і потребує сторонньої допомоги. Високі якісні характеристики осіб похилого віку у США (здоров'я і довголіття, розвиток свідомості і потенційних здібностей до інтелектуальної діяльності, розширення духовних потреб), які уможливають їх подальший особистісний розвиток та самореалізацію, ефективну взаємодію з іншими та участь в соціально-економічному й культурному житті суспільства, дають підстави розглядати цю вікову когорту з перспективи людського потенціалу і ресурсу суспільного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Возраст. Социологическая энциклопедия: в 2-х т. – Т. 1. – М.: Мысль, 2003. – 694 с. – С. 159.
2. Birren J., Schaie K. (Eds.). Handbook of Psychology of Aging. – New York: Van Nostrand Reinhold, 1985.
3. Buhler C., Massarik F. (Eds.). The course of human life: A study of goals in the humanistic perspective. – New York: Springer, 1968.
4. Butler R. “Ageism”. Another form of bigotry // Gerontologist. – 1969. – No. 9. – P. 14–28.
5. Dychtwald K, Flower J. The age wave: How the most important trend of our time can change your future. – Los Angeles, CA: Bantam Books, 1990.
6. Freedman M. Prime Time. – New York: Public Affairs/ Perseus, 1999.
7. Fries J. F. Aging, Natural Death, and the Compression of Morbidity // The New England Journal of Medicine. – 1980. – No. 303. – P. 130–135.
8. Gilleard C., Higgs P. The third age: class, cohort or generation? // Ageing and Society. – 2002. – No. 22. – P. 369–382.
9. Higgs P., Gilleard C. Rethinking Old Age: Theorizing the Fourth Age. – London: Palgrave Macmillan, 2015.
10. Judith P., Ajrouch K., Hillcoat-Nallétamby S. Key Concepts in Social Gerontology. – London: SAGE Publications, 2010.
11. Lachman M. E., James J. B. (Eds.) Multiple paths of midlife development. – Chicago, Il: University of Chicago Press, 1997.
12. Laslett P. The Emergence of the Third Age // Ageing and Society. – 1987. – No. 7. – P. 133–160.
13. Laslett Peter. A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1991. – 213 p.
14. Midwinter E. How many people are there in the third age? // Ageing and Society. – 2005. – No. 25. – P. 9–18.

15. Neugarten B. L. Age groups in American Society and the Rise of the Young Old // Political Consequences of Aging, *Annals of the American Academy of Social and Political Science*. – 1974. – Vol. 415. – P. 187–198.
16. Oxford Dictionary of Sports Science & Medicine, s.v. "old age". – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/>
17. Population Division. World Population Prospects, the 2015 Revision. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://esa.un.org/unpd/wpp/>
18. Riffkin R. Average U.S. Retirement Age Rises to 62. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.gallup.com/poll/168707/average-retirement-age-rises.aspx>
19. Sadler W. Changing life options: uncovering the reaches of the third age. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://thirdagecenter.com/Changinglife_options_pdf
20. Sadler W. *The Third Age: 6 Principles for Growth and Renewal After Forty*. – New York: Da Capo Press, 2001. – 256 p.
21. Silva, L. From old age to third age: the historical course of the identities linked to the process of ageing // *História, Ciências, Saúde – Manguinhos*, Rio de Janeiro, 2008. – Vol.15. – No.1 (Jan.-Mar.). – P. 155–167.
22. Wattis J., Curran S. *Practical Psychiatry of Old Age*. – London: Radcliffe Publishing, 2006.
23. Weiss R., Bass S. *Challenges of the third age: Meaning and purpose in later life*. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2002.
24. When Does Someone Attain Old Age? – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ohioline.osu.edu/ss-fact/0101.html>
25. Wigdor B., Foot D. *The Over-Forty Society: Issues for Canada's Aging Population*. – Toronto: James Lorimer, 1988.
26. Willis S. L. Towards an educational psychology of the adult learner / J. E. Birren, K. W. Schaie (Eds.). *Handbook of the psychology of aging*. – New York: Van Nostrand Reinhold, 1985. – P. 818–847.